

TREDJE
UPPLAGAN

LÄRARHANDLEDNING

Arbetsmiljö

Så funkar det

arena skolinformation

Lärarhandledning

Om materialet

Det här materialet är producerat av Arena Skolinformation, en del av Arenagruppen, i nära samarbete med ett antal fackförbund. Syftet är att ge en fördjupad bild av arbetsmiljöfrågor ur ett arbetstagarperspektiv.

Materialet är tänkt att kunna användas på gymnasiet i ämnet samhällskunskap, särskilt under de delar av undervisningen som tar upp arbetsmarknads- och arbetsmiljöfrågor. Vissa delar kan användas i historie- eller ekonomiundervisningen eller i yrkes/programspecifika ämnen.

Som ett komplement till detta material finns också fyra kortfilmer om arbetsmiljö:

Mobbning på arbetsplatsen

Hot och våld på arbetsplatsen

Schyssta villkor på arbetsplatsen

Säkerhet på arbetsplatsen

Filmerna hittar du på www.arbetslivskoll.se tillsammans med tillhörande lärarhandledningar. På sajten hittar du också övriga material och uppdaterad information. Där kan du också läsa mer om Arenagruppen och de fackförbund som finansierar denna skrift.

Om lärarhandledningen

I den här lärarhandledningen förklaras övningarna och du ges en bild av var eleverna kan söka mer information. Om du har synpunkter på innehållet i materialet eller om du har frågor, hör gärna av dig till Arena Skolinformation.

Kapitel 1. Arbetsmiljön är viktig

Syfte

Syftet med det inledande kapitlet är att sätta fokus på varför arbetsmiljö är viktig och formulera frågeställningar om olika aspekter av arbetsmiljön. Det handlar om att väcka nyfikenhet och få eleverna att reflektera över problem som kan uppstå.

Övningar

Till det här kapitlet finns frågor på texten att använda för den som vill gå igenom eller repetera delar av innehållet. Diskussionsfrågor finns också i syfte att få igång ett samtal om arbetsmiljö och väcka intresse för arbetsmiljö och dess betydelse. Det finns även praktiska underlag till övningarna "Friskfaktorer och riskfaktorer" och "Analysen" samt några uppslag för att ta reda på mer om arbetsmiljö. Underlagen hjälper eleverna att komma igång och få en struktur och på så sätt få ut mer av uppgifterna.

Några frågor på texten

Här följer några frågor som kan användas för att gå igenom eller sätta fokus på delar av texten.

1. Vad menas med friskfaktorer?
2. Ge exempel på några friskfaktorer som man vet skapar en god arbetsmiljö: I skolan och bland grupper på arbetsplatsen
3. De flesta trivs på sitt arbete, men det finns en hel del som mår dåligt och blir sjukskrivna på grund av dålig arbetsmiljö. Hur många miljarder kronor har man beräknat att dålig arbetsmiljö kostade samhället 2021?
4. Arbetsmiljö brukar delas upp i en fysisk del och en organisatorisk och social del. Vad innebär den fysiska arbetsmiljön? Ge exempel på organisatoriska och sociala arbetsmiljöproblem.
5. Vad kan man själv göra för att förbättra sin arbetsmiljö om man inte trivs på jobbet?
6. Vad kan arbetsgivaren göra för att förbättra din arbetsmiljö?

Övning: När arbetar du bäst?

Den här övningen kan utformas som *fyra hörn-övning* eller som en diskussionsövning där eleverna diskuterar i mindre grupper för att sedan sammanfatta vad de kommit fram till.

Fyra hörn-övning, gör så här:

- Berätta för klassen hur övningen går till och vad syftet är. Var noga med att ställa frågan så att alla i klassen har uppfattat den.
- Läs sedan upp svarsalternativen och peka ut de hörn som representerar de olika alternativen. När alla svarsalternativ är presenterade går eleverna till det svarsalternativ de anser är bäst
- Låt eleverna i respektive svarsalternativ prata ihop sig om argument för sin sak.
- Ställ frågor till varje svarsalternativ och låt eleverna motivera varför de valt att ställa sig just där. De elever som ångrar sitt val kan gärna byta hörn under övningen.

Fråga: Det är viktigt att må bra på arbetet för att kunna göra ett bra jobb. Men betyder det att man arbetar bäst om man får bestämma allt själv och göra lite som man vill? Under vilka omständigheter gör du det bästa jobbet? När presterar du som allra bäst?

Hörn 1 – När jag får bestämma allt själv, utan att någon säger vad jag ska göra.

Hörn 2 – När jag får tydliga instruktioner om vad som ska göras.

Hörn 3 – När jag vet att jag får en belöning när arbetet är avklarat.

Hörn 4 – Öppet hörn (för de elever som har ett eget svar på frågan)

Övning: Skillnad mellan män och kvinnor

Kvinnor blir oftare än män sjuka på grund av arbetet (till exempel av stress) och män drabbas oftare av arbetsolyckor (till exempel fallolyckor). Vad kan det finnas för orsaker till att kvinnor oftare mår dåligt och blir sjuka av den organisatoriska och sociala arbetsmiljön? Beror det på skillnader mellan män och kvinnor? Eller beror det på skillnader i de yrken som domineras av män (t.ex. byggarbeten) respektive kvinnor (t.ex. vårdyrken)?

- Gör en lista på tänkbara orsaker och diskutera.

Diskussion kring digitalisering och gigekonomin:

Diskutera den nya digitaliserade arbetsmarknaden, AI och hur tjänster i form av gigjobb där arbetstagarna inte är fast anställda utan arbetar utefter behov kan påverka vårt arbetsliv och arbetsmiljö.

- Be eleverna diskutera frågorna nedan i smågrupper och sammanställ positiva och negativa konsekvenser på tavlan.
1. Hur tror du att du och dina klasskompisar kommer att påverkas av digitaliseringen i ert framtida arbetsliv? (Kanske ger det mindre möjlighet att påverka då besluten fattas mer av algoritmer? Ett mer effektivt arbetsliv där vi behöver jobba mindre? Eller kanske mer att göra för att serva alla nya system. Eller något helt annat?)
 2. Hur tror du att AI kan förbättra vår arbetsmiljö om vi använder det på rätt sätt? (Kan det ge mer frihet eller tar datorerna över våra jobb?)
 3. Hur tänker du att gigjobb, där arbetstagarna inte är fast anställda utan arbetar utefter behov kan påverka vårt framtida arbetsliv och arbetsmiljö? Och hur påverkar det den svenska modellen?
 4. Var tror du att vi kommer att jobba i framtiden? (Mer på distans – hemifrån? Som idag från företagets egna kontorslokaler? Eller kanske kommer vi personligen hyra in oss på olika kontor då företagen inte längre har egna lokaler?)
 5. Vad tror du den ökade stressen i arbetslivet beror på? (Att vi måste vara nåbara hela tiden? Sociala medier och att vi därmed jämför oss med fler? Eller kanske högre krav på effektivitet, eller något helt annat.)

- Se sedan kortfilmen: "Kommer robotarna ta våra jobb"

Du hittar filmen på www.arbetslivskoll.se. länk: <https://arbetslivskoll.se/digitaliseringen-i-arbetslivet-2/>

Lektionsförslag till kapitel 1

Lektion 1.

Ställ frågan "Vad tänker du på när du hör ordet arbetsmiljö?"

1. Låt eleverna skriva varsin lista med vad de tänker på i 6–8 min. Uppmana dem att göra listan så lång som möjligt.
2. När listorna är klara, förklara vad det är för skillnad mellan den organisatoriska och sociala arbetsmiljön. Ev. kan man låta eleverna själva ta reda på det med hjälp av häftet.
3. När begreppen är klargjorda uppmanas eleverna att titta på sin lista och markera ett F för saker som har med den fysiska arbetsmiljön att göra och ett O för den organisatoriska och sociala arbetsmiljön
4. Gör en genomgång i klassen och samla ihop elevernas olika förslag i en gemensam lista.

Lektion 2.

Arbeta vidare med någon av diskussionsfrågorna. Antingen övningarna "Friskfaktorer och riskfaktorer", eller "Analysen". Eller så väljer du "Diskussion kring digitalisering och gigekonomin".

Efter dessa diskussionsfrågor finns även en kortfilm att visa för klassen.

Underlag till övningar i häftet s. 7

På nästa sida följer underlag till övningarna "Friskfaktorer och riskfaktorer" och "Analysen". Underlagen hjälper eleverna att komma igång och få en struktur och på så sätt få ut mer av uppgifterna.

Friskfaktorer och riskfaktorer

Friskfaktorer – saker i skolan/på jobbet som gör att jag mår bra.

.....

.....

.....

Riskfaktorer – saker i skolan/på jobbet som gör att jag inte mår bra.

.....

.....

.....

Så här kan jag minska mina riskfaktorer och öka mina friskfaktorer.

.....

.....

.....

Analysen

Lägesbeskrivning – så här ser min arbetsplats/skolsituation ut nu:

Fysisk miljö (buller, städning, möbler, ventilation med mera)

.....

.....

Organisatorisk och social arbetsmiljö (gemenskap, trivsel, stress, kontroll över arbetet)

.....

.....

Orsaker – tänkbara anledningar till att det ser ut som det gör.

.....

.....

Konsekvenser – det här kan arbetsmiljön leda till.

.....

.....

Mina förslag – några konkreta och bra förslag som förbättrar din arbetsmiljö.

.....

.....

.....

Ta reda på mer

Vilka yrken och branscher är mest drabbade av arbetsskador och olyckor? Sök efter ett yrke du är intresserad av och läs mer om aktuella uppgifter om arbetsmiljön. Sök på Arbetsmiljöverket och se deras arbetsmiljö- och arbetsskadestatistik. <https://www.av.se/arbetsmiljoarbete-och-inspektioner/arbetsmiljostatistik-officiell-arbetsskadestatistik/> Och läs mer om arbetsmiljöarbete generellt på prevent.se www.prevent.se

Kapitel 2. Arbetsmiljö – vems ansvar?

Syfte

Texten i det här kapitlet tar ett mer utförligt grepp om grunderna för vad arbetsmiljöarbete handlar om: viktiga begrepp och grundläggande kunskaper om lagar, föreskrifter och något om hur arbetsmiljöarbetet går till på arbetsplatser och skolor.

Några frågor på texten

Här följer några frågor som kan användas för att gå igenom eller sätta fokus på delar av texten.

1. Vem har ansvar för att skolans arbetsmiljö är bra?
2. Vad har den som är anställd för ansvar för arbetsmiljön?
3. Vad menar man med ett systematiskt arbetsmiljöarbete?
4. Vad är målet med det systematiska arbetsmiljöarbetet?
5. Varför är skyddsombudet en så viktig person på arbetsplatsen?
6. Vad gör skyddskommittén?
7. Arbetsmiljölagen har funnits sedan slutet på 1970-talet, vad är dess syfte?
8. Vilka går med i skyddsronden och vad är det främsta syftet med rondens?
9. Hur kan man göra på en arbetsplats för att få reda på hur de anställda upplever arbetsmiljön?
10. Viken är elevskyddsombudets viktigaste uppgift?
11. Ge exempel på några vanliga brister i många skolors arbetsmiljö.

Att diskutera

Diskussionsfrågorna till det här kapitlet kan användas på olika sätt, antingen som utgångspunkt för fyra hörn-övningar eller som diskussion i mindre grupper. Syftet med övningarna är att sätta fokus på olika aspekter av arbetsmiljöproblem som är aktuella i dag.

Restaurangen Golden Gryta

På restaurangen Golden Gryta tog personalen tag i problemen och lyckades förbättra sin arbetsmiljö. Av någon anledning undviker många att diskutera problem och brister på arbetsplatser. Vad kan det finnas för orsaker till det?

Diskutera:

- Vad krävs för att man ska våga påpeka fel och brister på en arbetsplats?
- Vad har de anställda för ansvar?
- Skyddsombudet?
- Arbetsgivaren/chefen?

Diskussionsfrågor gällande exemplet "Vem kan jobba snabbast?":

- Vilka arbetsmiljörisker hittar du? Tänk både på den fysiska, organisatoriska och sociala arbetsmiljön.
- Vilka åtgärder tycker du behövs för att arbetsmiljön ska förbättras?
- Har du erfarenhet av att jobba på ett callcenter? Eller har du en kompis som gjort det? Hur upplever du/din kompis arbetsmiljön?
- Jämför arbetsmiljön då och nu. Vilka likheter och skillnader finns? (Jämför med Elsas historia på sidan 19).

Övning: Vad finns det för hinder för en bra arbetsmiljö?

Om alla tjänar på en god arbetsmiljö varför finns det då fortfarande ofta fel och brister på många arbetsplatser? Vad kan det finnas för orsaker till att man inte åtgärdar problem och brister som alla på arbetsplatsen känner till? Handlar det om:

Hörn 1 – att det kostar för mycket pengar? Hörn 2 – att arbetsgivare är egoistiska, inte vill eller orkar bry sig?

Hörn 3 – att arbetsgivare har dålig kunskap och inte förstår hur viktigt det är? Hörn 4 – öppet hörn.

Diskutera tänkbara orsaker och jämför med egna erfarenheter.

Fördelar och nackdelar med fria arbetstider

I dag har vissa arbetsplatser infört friare arbetstider vilket innebär att man kan arbeta mer flexibelt. Vissa veckor när det är mycket att göra arbetar man mer, kanske till och med kvällar och helger. De veckor då det är lite lugnare arbetar man mindre.

- Vad finns det för fördelar med att ha flexibla arbetstider?
- Vilka nackdelar finns det?
- Vad skulle du bli mest stressad av på en arbetsplats?

Hörn 1 – Att vara uppkopplad och tillgänglig dygnet runt?

Hörn 2 – Att arbeta flexibelt, vilket innebär mer jobb vid vissa tider och lugnare ibland?

Hörn 3 – Att arbeta fasta tider och inte blanda ihop fritid med arbete? Hörn 4 – öppet hörn.

Ett litet arbetsmiljöproblem?

Maria har arbetat tre veckor på ett kafé och hon trivs bra med uppgifterna och arbetskamraterna. Men eftersom det är väldigt dålig luft bakom kassan brukar föreståndaren ofta öppna ett fönster på vid gavel trots att det är vinter. På senare tid har Maria börjat känna av stelhet i nacken och dessutom återkommande huvudvärk. Hon misstänker att kallluft- en från fönstret kan vara orsaken. Vad tycker du att hon ska göra?

Vems ansvar är det att se till att Maria inte blir sjuk?

Hörn 1 – Hon själv Hörn 2 – Chefen/arbetsgivaren

Hörn 3 – Skyddsombudet Hörn 4 – Alla anställda

Arbetsmiljön på skolan – gör en enkät

Vad tycker eleverna på din skola om arbetsmiljön? För att ta reda på det kan man göra en enkät (ett frågeformulär) med några enkla frågor om arbetsmiljön som du låter ett antal elever på skolan besvara. Svaren sammanställer du och sedan kanske det kan vara intressant att presentera resultatet för skyddsombudet och rektorn på skolan.

Här följer ett förslag på hur du kan gå till väga:

1. Skriv frågor – Formulera enkla frågor som eleverna lätt kan besvara. Frågorna kan handla om buller, dålig luft, stressiga dagar, städningen, utomhusmiljön. Utgå från de här rubrikerna:

- Den fysiska arbetsmiljön
- Den organisatoriska och sociala arbetsmiljön

2. Ställ frågorna – Det bästa är att gå runt och fråga elever på raster. Då kan du ställa frågorna och pricka av svaren. Notera hur många som besvarar frågorna (försök att få en så bra balans mellan tjejer och killar, olika årskurser, som möjligt.)

3. Sammanställ svaren – Räkna samman svaren och dra slutsatser av vad eleverna svarat. Är det några frågor där alla verkar ha liknande åsikter, finns det frågor där åsikterna går isär, är det någon skillnad på hur tjejer och killar besvarar frågorna?

4. Presentera resultatet – Skriv ner vad du fått reda på i din undersökning, förklara också de slutsatser som du drar av resultatet. Kanske är det så att det finns en majoritet av elever på skolan som upplever att det är dåligt luft i vissa klassrum. I så fall har du identifierat ett arbetsmiljöproblem. Glöm inte att skicka en kopia till skyddsombuden och rektorn på skolan. Förhoppningsvis tar de tag i problemen.

Ett alternativ är att låta eleverna göra reflektionsövningen Hitta behoven och påverka (se sidan 17 i häftet):

Hitta behoven och påverka

Tänk dig att du fått rollen som skolans elevskyddsombud. Ditt jobb är att vara andra elevers röst för en bättre arbetsmiljö. Och nu ska du ta reda på deras åsikter.

1. Hur gör du för att undersöka vad dina skolkompisar tycker om skolans arbetsmiljö (både den fysiska, sociala och organisatoriska) och vilka brister anser de behöver åtgärdas? Det kan till exempel handla om ventilation eller stressiga hem- uppgifter. Bestäm dig för en metod som du tror kan få många personer att berätta om sin syn på arbetsmiljön, och skriv ner hur du skulle gå till väga för att få in så många åsikter som möjligt.

2. Om du skulle genomföra din plan så skulle du få in många olika åsikter. Men då du inte har dem att tillgå nu så välj tillfälligt ut en av de brister som du själv anser allra viktigast att åtgärda på din skola. Hur går du som elevskyddsombud vidare med frågan för att få skolledningen att förändra det som bidrar till en dålig arbetsmiljö och hur visar du att missnöjet är stort?

Låt eleverna analysera och diskutera hur de på bästa sätt skulle kunna få till en förändring.

Till eleverna: Läs mer om samverkan och rollen som skyddsombud på sidan 13.

Ta reda på mer

Kolla in arbetsmiljölagen

Vad står det i den? Gå in och läs om vilka villkor som gäller för minderåriga. Vilka straff kan utdömas för den arbetsplats som bryter mot arbetsmiljölagen? <https://www.av.se/arbetsmiljoarbete-och-inspektioner/lagar-och-regler-om-arbetsmiljo/arbetsmiljolagen/?hl=aml>

Arbetsmiljöarbete i skolan

På Arbetsmiljöverkets sajt finns material att ladda ner eller beställa som handlar om arbetsmiljön i skolan. www.av.se/arbetsmiljoarbete-och-inspektioner/publikationer/broschyrer/arbetsmiljon-i-skolan-adi565-broschyr/

Underlag för skyddsron d i skolan

Här följer ett underlag för att göra en skyddsron d i skolan:

www.av.se/globalassets/filer/checklistor/skolor-checklista-systematiskt-arbetsmiljoarbete-skolan-2013-2016.pdf

Vad vill du arbeta med i framtiden?

Vad vill du arbeta med i framtiden, vilket är ditt drömyrke? Kanske går du redan på en utbildning med tydlig yrkesinriktning? Kanske har du flera olika drömyrken som du siktar på?

Välj ett yrke och diskutera:

- Vad gör man gör i yrket, vilka arbetsuppgifter kan du tänkas utföra?
- Fundera på olika situationer (positiva/negativa) som yrken kan försätta dig i.
- Ge exempel på hur du tror att arbetsmiljön kan se ut för det yrke du valt. Vilken typ av risker kommer du att utsätta dig för?
- Tänk dig en dag på jobbet. Berätta om vad du kan uppleva och hur du tänker kring det.

Lektionsförslag till kapitel 2

Syftet är att eleverna ska fördjupa sig mer i arbetsmiljöarbetet och få en större insikt i hur det ser ut i arbetslivet och vad man kan göra för att påverka sin arbetsmiljö i skolan eller på en arbetsplats.

Lektion 1

1. Välj en av diskussionsuppgifterna och arbeta tillsammans med eleverna. De handlar alla om olika aspekter och problem som kan uppstå på en arbetsplats. Målsättningen är att öka elevernas insikt om att de själva kan vara med och påverka.

2. Låt eleverna läsa texten till kapitlet efter diskussionerna, på så sätt har eleverna blivit mer uppmärksammade på de problem och svårigheter som arbete med arbetsmiljön omfattar.

Lektion 2 – 3

Gör ett fördjupande arbete med arbetsmiljö genom att låta eleverna ta sig an någon av uppgifterna "Arbetsmiljö i skolan – gör en enkät". Hitta behoven och påverka eller "Vad vill du arbeta med i framtiden".

Den första uppgiften kräver en hel del av eleverna, men i gengäld får de som lyckas genomföra den en god insikt i och förståelse för vad arbetsmiljöarbetet handlar om och att ämnet berör många.

Uppgiften "Vad vill du arbeta med i framtiden" kan med fördel användas som ett underlag för ett fördjupningsarbete i samband med gymnasiets yrkespraktik.

Kapitel 3. Vägen till en bättre arbetsmiljö

Syfte

Syftet med det här kapitlet är att sätta arbetsmiljö i ett historiskt perspektiv.

Några frågor på texten

Här följer några frågor som kan användas för att gå igenom eller sätta fokus på delar av texten.

1. Hur kommer det sig att antalet olyckor på Sveriges arbetsplatser har minskat de senaste årtiondena?
2. När Sverige industrialiserades på 1800-talet var arbetsmiljön ofta mycket dålig. Vad fanns det för orsaker till det?
3. I slutet av 1800-talet började många arbetare att organisera sig och bilda fackföreningar och engagera sig i politik. Vad innebar det för situationen på landets arbetsplatser?
4. Vad handlade yrkesfarelagen om? Ge exempel på något som förbättrade situationen för arbetstagarna.
5. Vad kan det finnas för orsaker till att man inrättade en kvinnlig yrkesinspektion 1949?
6. Varför blev arbetsmiljöfrågorna åter intressanta på 1970-talet?
7. För hur många år sedan infördes 8 timmars arbetsdag?

Att diskutera

Mycket har hänt när det gäller arbetsmiljöarbetet om man jämför med hur det såg ut för hundra år sedan. De här diskussionsfrågorna sätter fokus på olika delar av den historiska utvecklingen.

Spinnerskan Elsa Karlsson

På sidan 19 i häftet berättar spinnerskan Elsa Karlsson om hur det var att arbeta i en spinnfabrik i början av 1920-talet.

- Hur beskriver hon sin arbetsplats?
- Vad var det för detaljer som hon lade märke till på arbetsplatsen?
- Beskriv några brister i den fysiska arbetsmiljön som vi inte skulle acceptera idag. Hur var stämningen mellan arbetskamraterna?
- Vad säger det om skillnaderna mellan den fysiska och den organisatoriska och sociala arbetsmiljön på Elsas arbetsplats?

Om du vore fabriksägaren

Tänk dig att du ägde spinnfabriken där Elsa arbetade 1924.

- Ge exempel på vad du skulle tjäna på att inte åtgärda de fel och brister som fanns där?
- Vad skulle du kunna vinna på att åtgärda dem?
- Vad tror du var orsaken till att arbetsmiljön såg ut som den gjorde i spinnfabriken?

Hårda villkor i de första fabrikerna

När Sverige industrialiserades började allt fler arbeta i fabriker och i tillverkningsindustrier. Det innebar att många arbetare fick arbeta hårt och utsätta sig för stora risker på arbetsplatsen.

- Studera bilden på sidan 22–23. Hur skulle du beskriva den arbetsmiljön?
 - Vilka arbetsmiljörisker kan du identifiera på bilden?
 - Hur kommer det sig att arbetarna ställde upp på så dåliga villkor?
 - Hur ser det ut idag i Sverige och världen? Diskutera.
- * Jämför med migrantarbetarna på mauritius på sidan 43

Är maskiner viktigare än arbetare?

- Om en fabriksägare anser att maskiners effektivitet är viktigare än människors säkerhet, vad säger det om fabriksägarens människosyn?
- Hur tänker en sådan person kring mänskliga rättigheter och människors lika värde?
- Förr i tiden var ofta den organisatoriska och sociala arbetsmiljön (trivsel mellan arbetskamrater) bättre än den fysiska arbetsmiljön (buller, damm, farliga maskiner). Vad finns det för orsaker till att man trivs med arbetskamraterna trots att den fysiska arbetsmiljön är dålig?

Övning: En dag i spinnerifabriken

Skriv en berättelse om en dag i spinnerifabriken. Beskriv hur du upplever miljön, de långa dagarna och dina arbetskamrater. Utgå från redogörelsen av Elsa (på sid 19) och gör en så trovärdig berättelse som möjligt om en dag i fabriken.

Upp till kamp!

Arbetsmiljön och villkoren för arbetarna under 1800-talet var ofta hårda och orättvisa. Men vid slutet av 1800-talet hade allt fler arbetare börjat organisera sig i fackföreningar och arbetarpartier. De viktigaste frågorna handlade om att skapa bättre villkor på arbetsplatserna.

- Tänk dig att du arbetar på ett sågverk utanför Sundsvall år 1879. Du har fått nog av orättvisorna, de långa dagarna, den låga lönen, de livsfarliga sågmaskinerna och den höga arbetstakten. Skriv ett plakat i syfte att samla alla arbetare på sågverket för att tillsammans göra något åt saken. Du kan använda någon av rubrikerna: Det här är fel! Vi kräver följande förbättringar! Nu får det vara nog!

- Sök på internet och ta reda på vad som egentligen hände i Sundsvall i maj 1879.

* Jämför arbetsmiljön då och nu. Vilka likheter och skillnader finns mellan Elsas verklighet och dagens callcenter? (Se sidan 12). Tänk särskilt på arbetstempo, klimat, kontroll och övervakning.

Lektionsförslag till kapitel 3

Syftet är att få eleverna att förstå hur arbetsmiljöarbetet har utvecklats och bidragit till en mängd förbättringar på arbetsplatser.

Lektion 1

Börja med att titta på fotot på sidan 22–23 och arbeta med några av diskussionsfrågorna.

- Hur skulle du beskriva den arbetsmiljön?
- Vilka arbetsmiljörisiker kan du identifiera på bilden?
- Hur kommer det sig att arbetarna ställde upp på så dåliga villkor?
- Hur ser det ut idag? Diskutera.

Lektion 2

Använd texten i häftet för att arbeta vidare med de två grundläggande frågeställningarna; Hur såg arbetsmiljön ut för hundra år sedan, och vad är det som har möjliggjort de förbättringar som lett fram till dagens reglerade arbetsmiljö? I inledningen till kapitlet finns en berättelse som sätter fokus på några av de problem som fanns förr. Låt eleverna läsa texten och arbeta vidare med den genom att arbeta med någon av diskussionsuppgifterna "Spinnerskan Elsa Karlsson" eller "Om du vore fabriksägaren" eller gå igenom uppgifterna från häftet: "En dag i spinnerifabriken" och "Upp till kamp".

Kapitel 4. Praktiskt arbetsmiljöarbete

Syfte

Innehållet i det här kapitlet syftar till att fördjupa och beskriva mer kring vad arbetsmiljölagen är och hur Arbetsmiljöverket arbetar för att förbättra arbetsmiljön på Sveriges arbetsplatser.

Tips! Här passar kortfilmerna "Säkerhet på arbetsplatsen" och "Hot och våld på arbetsplatsen" väl in. De är fyra till sex minuter långa och hittas, tillsammans med tillhörande lärarhandledningar, på www.arbetslivskoll.se

Några frågor på texten

Här följer några frågor som kan användas för att gå igenom eller sätta fokus på delar av texten.

1. Vad har Arbetsmiljöverket för uppgift?
2. Arbetsmiljöverket tar fram föreskrifter för olika yrken. Vad är en föreskrift?
3. Vilka samarbetar Arbetsmiljöverket med för att ta fram arbetsmiljöföreskrifter?
4. Hur kan man sammanfatta innehållet i föreskriften Arbetsanpassning och rehabilitering?
5. Vad är det för regler som gäller för den som är under 18 år och arbetar?
6. Ge exempel på någon regel som måste följas för de som arbetar ensamma.
7. Många yrkesgrupper drabbas av hot och våld, ge exempel på några av dessa yrken.
8. Vad gör inspektörerna på Arbetsmiljöverket?

Att diskutera

Värdet av snabb hjälp

Varför är det så viktigt att snabbt erbjuda hjälp med samtal och hälsovård när någon utsatts för hot eller våld på arbetsplatsen? Vad kan hända om man inte tar tag i situationen i tid?

Varför ska reglerna gälla för alla?

Arbetsmiljöverket har till uppgift att ta fram föreskrifter och regler för arbetsmiljön på olika arbetsplatser. Varför tar man fram föreskrifter som gäller för alla?

- Kan inte var och en som arbetar själv förhandla om sin egen arbetsmiljö?
- Diskutera fördelar och nackdelar med att ta fram regler och riktlinjer som gäller för alla.

Vad kan man göra?

Inom vissa yrken är risken större att utsättas för hot och våld. Men kan man göra något för att minska risken att drabbas av hot och våld på arbetsplatsen? Gör en lista på olika åtgärder som borde minska riskerna för följande yrken.

- Polis
- Ambulanspersonal
- Butiksanställd
- Journalist

Jämför listorna med varandra och diskutera vilka åtgärder som har störst verkan.

Berättelsen om Sofia

På sidan 28 berättar socialsekreteraren Sofia om hur hon blev utsatt för hot om våld på sin arbetsplats.

- Vad hade hennes arbetsplats kunnat göra för att undvika hoten?
- Vad hade Sofia kunnat göra för att undvika hoten?
- Ge exempel på vad kollegor och chefer på socialkontoret kan göra för att stötta Sofia.
- Hur ska man vara som person för att klara av att arbeta i ett yrke som dagligen innehåller våld och hot? Kan man träna upp den typen av egenskaper tror du?

Sådan är jag

Vi är alla olika och vi uppfattar saker på olika sätt. Här följer några påståenden som på olika sätt kan påverka dig och din omgivning på en framtida arbetsplats.

1. Kryssa för de påståenden som passar bäst in på dig.
2. Välj ut de tre påståenden som du anser stämmer bäst överens med hur du är.
3. Ge exempel på hur något av dessa påståenden kan hjälpa dig på ditt framtida yrkesliv.

- Jag vågar säga ifrån när något är fel.
- Jag anpassar mig ofta till vad jag tror att andra tycker.
- Jag är inte rädd för konflikter.
- Jag tycker det är viktigt att jag verkligen gillar mina arbetskamrater.
- Jag är mycket stresstålig.
- Jag är bra på att anpassa mig till olika arbetssituationer.
- Jag skulle kunna arbeta på obekväma arbetstider och med tråkiga arbetsuppgifter bara jag fick bra betalt.
- Jag brukar bli orolig när jag inte har full kontroll på vad jag ska göra.
- Jag bryr mig inte så mycket om hur det ser ut runt omkring mig när jag ska arbeta.
- Jag tycker arbetsmiljön är minst lika viktig som roliga arbetsuppgifter.
- Jag irriterar mig på folk som klagar och letar efter fel och brister.
- Jag tycker det är viktigt att ta upp jobbiga saker trots att jag själv tycker det är jobbigt.
- Jag blir lätt stressad när jag känner att kraven på att lyckas med en uppgift ökar.
- Jag tycker det är viktigt att samarbeta och lösa problem tillsammans.
- Jag jobbar helst ensam och blir ofta störd av att andra ska lägga sig i.
- Jag är ambitiös och vill alltid göra ett bra jobb, även om jag ibland blir stressad.
- Jag brukar inte ta så allvarligt på skämt och allmänt skitsnack.

Övningar från häftet

1. Vad kan brister i arbetsmiljön leda till?

Här nedan följer ett antal påståenden från människor som arbetar inom olika yrken. Din uppgift är att redogöra för vad personens uttalande kan leda till på kort och lång sikt.

- Vilka risker kan de utsätta sig själva för?
- Hur kan det påverka andra anställda på arbetsplatsen?

Elsa 15 år, arbetar i grillkiosk: *"Jag bestämmer själv om jag vill arbeta åtta timmar varje dag, alla dagar i veckan."*

Annika 43 år, arbetsgivare: *"Jag som arbetsgivare kan inte påverka hur Muhammad mår. Jag har sagt till honom att han får skylla sig själv om han arbetar ihjäl sig."*

Ahmad 21 år, arbetar med IT: *"Jag göra bara som arbetsgivaren säger, det är ingen idé att försöka tjafsas emot, det skadar bara mig själv."*

Samira 26 år, jobbar på servicebutik: *"Hot om våld, det skrämmer inte mig. Jag har blivit hotad så många gånger att jag inte bryr mig längre. Dessutom har jag alltid med mig tårgassprej så jag kan skydda mig om det skulle hända något allvarligt."*

Janne 55 år, kyltekniker: *"Jag bryr mig inte om att använda skyddsskor eller skyddshandskar, man vänjer sig vid kylan och dessutom har jag aldrig skadat mig hittills."*

2. Hur mycket ska man anpassa sig?

Att arbeta innebär ju till viss del att man anpassar sig, man måste hålla tider, arbeta trots att man är trött och försöka göra sitt bästa även de dagar då allt känns tungt. I de fallen måste man kanske anpassa sig/anstränga sig lite extra trots att det är svårt. Men det finns en gräns för hur mycket man kan förväntas anpassa sig på arbetet.

- Var tycker du att den gränsen går?

Lektionsförslag till kapitel 4

Syftet är att få eleverna att förstå hur arbetsmiljöarbetet fungerar i praktiken på Sveriges arbetsplatser.

Lektion 1

Börja med att diskutera skillnaden mellan lagar och föreskrifter. Och gå igenom ett antal av häftets föreskrifter.

Diskutera sedan med hjälp av uppgifterna: Vad kan brister i arbetsmiljön leda till? Och Hur mycket ska man anpassa sig?

Fortsätt sedan till lagar och regler i nästa kapitel.

Kapitel 5. Rätten att må bra på jobbet/i skolan

Syfte

Kränkningar, stress och dålig stämning på arbetsplatsen är viktiga arbetsmiljöproblem. Syftet med texten till det här kapitlet är att fördjupa och problematisera kring den psykosociala arbetsmiljön både i skolan och i arbetslivet.

Tips! Här passar kortfilmen "Mobbning på arbetsplatsen" väl in. Den är sex minuter lång och hittas, tillsammans med tillhörande lärarhandledningar, på www.arbetslivskoll.se

Några frågor på texten

Här följer några frågor som kan användas för att gå igenom eller sätta fokus på delar av texten.

1. Vem har det yttersta ansvaret för att det inte sker mobbning eller kränkningar i din skola?
2. Vad menas med kränkande särbehandling?
3. Ge en tänkbar orsak till att kränkande handlingar uppstår på en arbetsplats.
4. Ge exempel på hur kränkande behandlingar kan visa sig.
5. Hur definieras mobbning?
6. Vad innebär diskriminering?
7. Ge exempel på en diskriminerande handling enligt diskrimineringslagen.
8. Regler inom skollagen strävar efter att ge elever trygghet och studiero samt att motarbeta kränkande behandling. Ge exempel på praktiska handlingar som skolan eller lärare kan vidta för att upprätta trygghet och studiero.
9. Kan en elev som stör och hindrar undervisningen stängas av från skolan?
10. Vad har personalen på en skola för skyldighet vid kännedom om kränkande behandling på skolan?
11. Varför är det viktigt att så tidigt som möjligt fånga upp signaler om missförhållanden och kränkningar på en arbetsplats?
12. Vad innebär kollektiv bestraffning?
13. Till vem/vilka kan du vända dig om du blir utsatt för kränkningar eller mobbning?

Att diskutera

Kan stress bidra till mobbning?

Det finns många olika orsaker till att kränkningar och mobbning uppstår.

- På vilket sätt kan ökad stress och krav på hög prestation skapa grogrund för kränkningar och mobbning på en arbetsplats?
- Finns det risk att den som inte presterar lika bra som alla andra blir utsatt?

Kan böter minska mobbning?

Den rektor som inte ingripit tillräckligt för att minska mobbning och trakasserier kan dömas att betala skadestånd till den utsatta eleven. Det har hänt vid ett flertal tillfällen i Sverige.

- På vilket sätt kan skadestånd bidra till att minska problemen med mobbning i skolan?

Vad leder det till?

Hur man uttrycker sig och vad man säger i olika sammanhang kan ge ledtrådar till människors inställning och attityd i olika frågor. Konsekvensen av ett oskyldigt uttalande kan i förlängningen kanske leda till att andra blir lidande.

a) Diskutera hur följande uttalanden kan bidra till ökad mobbning:

- *Jag bryr mig faktiskt inte!*
- *Det är verkligen inte mitt problem att det blivit så här.*
- *Jag sköter mitt om du tar hand om ditt.*
- *Det är ingen idé att gräva i problem, då blir det bara jobbigt för alla.*
- *Kan vi inte bara vara nöjda och glada?*

b) Utgå från citaten och skriv om dem så att de i stället talar om att det går att minska mobbning och bekämpa kränkande behandlingar.

En kränkande händelse

Berätta om en händelse där du upplevde dig kränkt. Eller hitta på en händelse som du skulle uppleva som kränkande. Skriv ner och beskriv händelsen och dina upplevelser.

Mobbningen

Mobbning är något som finns på många skolor och arbetsplatser. Det är ett svårt problem att bekämpa och varje dag utsätts människor för kränkande behandling. Men vem har ansvar för att mobbning uppstår och vad kan man göra åt det?

Fundera på följande scenario.

Kaj och Stina har hög status, det är många som ser upp till dem. Den senaste tiden har Kaj och Stina börjat trakassera Maria. Maria är lite annorlunda och hon brukar inte bry sig så mycket om vad de andra i klassen säger. Kaj och Stina brukar ge sig på henne när tillfälle ges, de ger henne olika "roliga" smeknamn och skämtar på hennes bekostnad. De flesta i klassen tycker att det är lite roligt, det är egentligen inte så schysst mot Maria när de tänker efter, men ingen vågar säga något. Läraren har vid flera tillfällen sagt till Kaj och Stina att sluta, men de lyssnar inte. "Vad då, får man inte skämta längre i den här klassen", säger de.

1. Ge konkreta förslag på vad de olika grupperna/personerna kan göra för att minska eller bli av med mobbningsproblemet?

- Vad kan alla andra i klassen göra?
- Ska Maria göra något?
- Vad tycker ni att läraren har för uppgift?

2. Vem har störst ansvar för att lösa problemet med mobbningen?

Lektionsförslag till kapitel 5

Syftet är att få eleverna att förstå hur arbetsmiljöarbetet fungerar i praktiken på Sveriges arbetsplatser och lagarnas roll.

Lektion 1

Börja med att diskutera olika lagar som tas upp i kapitlet. Med fokus på arbetsrätt. Ta även upp OSA och Systematiskt arbetsmiljöarbete.

- Lagar att ta upp är arbetsmiljölagen, diskrimineringslagen, skollagen och nämn gärna kränkande särbehandling.

Diskutera mobbning och hur det kan ta sig uttryck på arbetsplatser. Se ovanstående exempel för diskussion. Och titta på vår kortfilm: "Mobbning på arbetsplatsen".

Om det finns tid kvar så gör övningen på sidan 37: "Kränkning eller skämt."

Kapitel 6. Den globala arbetsmiljön

Syfte

Syftet med det här kapitlet är att vidga perspektivet på arbetsmiljöarbetet. I dag lever vi i en global värld som påverkas i allt högre grad av händelser utanför Sveriges gränser.

Tips! Här kan kortfilmen "Schyssta villkor på arbetsplatsen" passa in. Den är ca nio minuter lång och hittas, tillsammans med tillhörande lärarhandledningar, på www.arbetslivskoll.se

Några frågor på texten

Här följer några frågor som kan användas för att gå igenom eller sätta fokus på delar av texten.

1. Många företag som verkar på den internationella marknaden måste anpassa sig till nya förutsättningar. Vad har det inneburit för arbetsmiljön på den svenska arbetsmarknaden?
2. Hur kommer det sig att många företag och organisationer minskar sin personal och utlyser färre fasta anställningar?
3. Antalet tidsbegränsade anställningar har ökat, och de fasta anställningarna har minskat. Hur kan det påverka arbetsmiljön på svenska arbetsplatser?
4. Vad menar man med att maktbalansen mellan arbetsgivare och arbetstagare har påverkats av nya anställningsformer?
5. Det finns en tendens att allt färre klagar på missförhållanden på arbetsplatsen. Vad kan det bero på?
6. Var fattas de flesta beslut som rör arbetsmiljö idag? I Sverige eller i EU?
7. Vad innebär arbetstidsdirektivet? Ge några exempel på regler som gäller.
9. Hur samarbetar man inom EU för att skapa en bättre arbetsmiljö?
10. Hur ser förhållandena ut för världens migrantarbetare. Tror du att det kommer att ändras?

Att diskutera

Vad leder ökade krav till?

En del företag säger att de måste spara pengar genom att minska antalet anställda samtidigt som arbetsuppgifterna ökar. Det kan handla om att de anställda får ställa upp mer och göra fler uppgifter. Diskutera vad den metoden kan leda till?

- För de anställda?
- För företagets verksamhet?
- För andra företag i samma bransch?
- För samhället i stort?

Hur skulle du agera?

Tänk dig att du arbetar på ett populärt kafé mitt i den stad du bor i. En dag upptäcker du brister i espressomaskinen som kanske kan leda till att het ånga läcker ut. Skulle du agera olika beroende på om du var fast anställd eller om du bara hade en tillfällig anställning? Berätta hur du resonerar. Diskutera.

Tillfälligt eller fast anställd?

Vad är det som gör att många inte ställer samma krav på sin arbetsmiljö om de är tillfälligt anställda? Vilken orsak tror du har störst betydelse?

- Att man inte bryr sig?
- Att man är rädd att bli av med sitt tillfälliga jobb?
- Att man inte tror att någon annan lyssnar eller bryr sig?
- Att man inte tror att det kommer att hjälpa?
- Att man känner sig mindre värd än de som har fast tjänst?

Där ingen vågar klaga

De tysta arbetsplatserna blir fler och fler, det är sådana arbetsplatser där allt färre vågar klaga på missförhållanden. De som är missnöjda säger upp sig i stället för att försöka åtgärda och förbättra det som är dåligt.

- Vad kan det finnas för orsaker till det?
- Vem förlorar på det?
- Om det försätter att öka, vad kan det leda till?

Du och framtidens arbetsmiljö

Skriv en berättelse om en dag i ditt liv på din framtida arbetsplats. Först väljer du ett perspektiv nedan, sen skriver du din berättelse med utgångspunkt från det valda perspektivet.

Perspektiv 1. Nästan alla lagar och regler som reglerar arbetsmiljö har tagits bort. Det är upp till var och en att själv komma överens med arbetsgivaren om vad som gäller. De få regler som finns gäller för alla arbetare över hela världen, och det är upp till företagen att följa dem.

Perspektiv 2. Lagar och regler som reglerar arbetsmiljön har blivit fler och strängare. Allt större ansvar har lagts på arbetsgivarna. De företag som bryter mot reglerna får kännbara straff.

Några frågor att besvara för att komma i gång med berättelsen:

- Var arbetar du?
- Vad har du för arbetsuppgifter?
- Hur tänker du kring ditt yrkesval?
- Vad har du för arbetskamrater?
- Hur är stämningen på jobbet?
- Beskriv hur du tänker kring arbetsmiljön.
- Trivs du på jobbet?

Internationell arbetsmiljö

Ta reda på mer om hur de stora multinationella företagen framställer sig själva på internet. Några exempel är Coca-Cola, Google och Amazon.

- Hur ser deras hemsidor ut?
- Vad använder de för kanaler och strategi för att nå ut till kunder och medier?
- Ge exempel på vad de gör för att visa att de tar ansvar för arbetare och arbetsmiljö.
- Hur uppfattar du företagets trovärdighet när det gäller rättvisa arbetsförhållanden för de anställda?
- Gör en sammanställning där du jämför hur de olika företagen framställer sig själva.

Lektionsförslag till kapitel 6

Syftet är att få eleverna att förstå hur arbetsmiljön ser ut i Sverige och världen och hur globaliseringen påverkar vår arbetsmiljö.

Lektion 1

Börja med att gå igenom "Några frågor kring texten" och välj några av frågorna under delen "Att diskutera" som ni kan samtala om. Kolla sedan på kortfilmen "Schyssta villkor på arbetsplatsen".

Lektion 2

Gör övningarna på sidan 44 i häftet. Det vill säga: Du och framtidens arbetsmiljö och Internationell arbetsmiljö.

Undersök sedan EU:s påverkan på våra lagar i arbetsrätt och varför det ser annorlunda ut i vissa andra delar av världen. Be eleverna läsa mer via dessa länkar (som du hittar på samma sida i häftet):

www.osha.europa.eu/sv/

www.riksdagen.se/webbnav/?legislation/directives/nid=3322&doktyp=bet&dok_id=GY01TU9&rm=2010/11&bet=TU9

Arbetsmiljö i kursplanerna på gymnasiet

De 12 yrkesförberedande programmen har alla arbetsmiljö i fokus. Det står i deras examensmål om att detta är något som ska behandlas, och det medför att det också återfinns som ett mål i de program-gemensamma karaktärsämnena. Det finns också som centralt innehåll i någon av de kurser som tillhör ämnet. Här nedan följer en genomgång av formuleringarna kring arbetsmiljö i examensmålen på de yrkesförberedande programmen.

Examensmål på yrkesförberedande program

Barn- och fritidsprogrammet

Arbetsmiljö- och arbetsorganisationsfrågor ska ingå i utbildningen för att förebygga arbetsskador och för att främja god hälsa.

Bygg- och anläggningsprogrammet

Utbildningen ska ge kunskaper om arbetsmiljoregler och säkerhetsbestämmelser.

Ämne – Bygg och anläggning

Undervisningen i ämnet hälsa ska ge eleverna förutsättningar att utveckla följande:

- Förmåga att arbeta säkert med hänsyn till hälsa, arbetsmiljö och ergonomi.

Kurs – Bygg och anläggning 1

Centralt innehåll:

- Arbetsmiljö, hälsa, ergonomi och säkerhet samt riskbedömningar för arbetsuppgifterna.

El- och energiprogrammet

Säkerhetsfrågor är av yttersta vikt för arbete inom de olika yrkesområdena. Utbildningen ska därför leda till att eleverna blir väl förtrogna med nationella och internationella överenskommelser om teknologi, informations säkerhet, standarder, arbets säkerhet och arbetsmiljö.

Fordons- och transportprogrammet

Utbildningen ska utveckla elevernas kunskaper om nationella och internationella överenskommelser, lagar och andra bestämmelser inom valt yrkesområde. Dessa kunskaper är till exempel viktiga för att skapa en bra arbetsmiljö och förebygga arbetsskador

Handels- och administrationsprogrammet

Utbildningen ska ge kunskaper om arbetsrätt, arbetsmiljö och diskrimineringsfrågor i arbetslivet.

Hantverksprogrammet

Eleverna ska lära sig ett serviceinriktat förhållningssätt och att utföra arbetet med kvalitet och ansvarskänsla samt att kunna arbeta enligt gällande arbetsmiljölagar och föreskrifter.

Hotell- och turismprogrammet

Arbetsmiljö- och arbetsorganisationsfrågor ska ha en central plats i utbildningen för att förebygga arbetsskador och för att främja god hälsa.

Industritekniska programmet

Inom området industriteknisk produktion ska utbildningen ge kunskaper om arbetets organisation, produktionsekonomi, resursanvändning samt systematiskt arbetsmiljöarbete

Ämne – människan i industrin

Undervisningen i ämnet hälsa ska ge eleverna förutsättningar att utveckla följande:

- Kunskaper om förebyggande systematiskt arbetsmiljöarbete och förmåga att ingripa vid olyckstillbud.

Kurs – människan i industrin 1

Centralt innehåll:

- Introduktion till lagar och andra bestämmelser som reglerar produktion, företag och arbetsmarknad, till exempel bestämmelser om arbetsmiljö, anställningsskydd och arbetsrätt samt miljöbestämmelser och medbestämmandelagen.
- Förebyggande systematiskt arbetsmiljöarbete.

Naturbruksprogrammet

Arbetsmiljöfrågor ska ha en central plats i utbildningen för att förebygga arbetsskador och främja god hälsa.

Restaurang- och livsmedelsprogrammet

Utbildningen ska även ge kunskaper i arbetsmiljö, försäljning, service, hygien, näringslära, specialkost och alkoholservice.

VVS- och fastighetsprogrammet

Utbildningen ska ge eleverna kunskaper om arbetsmiljöregler och säkerhetsbestämmelser samt kännedom om nationella och internationella bestämmelser som gäller för yrket.

Vård- och omsorgsprogrammet

Utbildningen ska ge kunskaper och insikter om arbetsmiljöns betydelse för fysisk, psykisk och social hälsa samt om hur man kan samverka för att skapa goda och jämlika arbetsförhållanden.

Ämne – hälsa

Undervisningen i ämnet hälsa ska ge eleverna förutsättningar att utveckla följande:

- Kunskaper om arbetsmiljöns betydelse för hälsan samt förmåga att medverka till goda arbetsförhållanden.

Kurs – ergonomi

Centralt innehåll:

- Arbetets och arbetsmiljöns påverkan på människors hälsa.

Arbetsmiljö på de teoretiska programmen

Förutom kopplingarna till arbetsmiljö i examensmålen på de yrkesförberedande programmen så återfinns det i ett par av de gymnasiegemensamma ämnena. Det innebär att även på de sex teoretiska programmen ska arbetsmiljö vara ett studieområde. Eftersom dessa ämnen även läses av de yrkesförberedande programmen är det viktigt att kommunicera vad som tas upp i karaktärsämnena och i till exempel samhällskunskap. Detta för att kunna utveckla perspektiven inom området och undvika att eleverna arbetar med samma innehåll flera gånger.

Idrott och hälsa 1

Centralt innehåll:

- Arbets- och studiemiljöer: samspel mellan situationens krav och människan utifrån ergonomiska aspekter, till exempel kroppslig balans och lyftteknik.

Samhällskunskap 1a1 och 1b

Centralt innehåll:

- Arbetsmarknad, arbetsrätt och arbetsmiljö. Arbetsmarknadens parter, deras olika roller och betydelse för samhällsutvecklingen. Arbetsmarknadens sätt att fungera, anställningsvillkor.